

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

กระแสโลกาภิวัตน์ (Globalization) และระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม (Capitalism) ได้แผ่ขยายอิทธิพลไปยังทุกภูมิภาคของโลก ซึ่งรวมถึงประเทศไทยที่ไม่สามารถหลีกเลี่ยงกระแสดังกล่าวได้ เป็นเวลาเกือบ 4 ทศวรรษที่ผ่านมา ประเทศไทยได้พัฒนาประเทศเพื่อเข้าสู่ภาวะทันสมัย ขีดแนวทางการพัฒนาตามระบอบทุนนิยมแบบตะวันตก โดยผ่านแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม ตั้งแต่ฉบับที่ 1 (2504-2509) –แผนพัฒนาฉบับที่ 9 (2545-2549) และปัจจุบันเข้าสู่แผนพัฒนาฉบับที่ 10

การพัฒนาประเทศในช่วงสี่ทศวรรษที่ผ่านมา ได้สร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจในเชิงปริมาณ โดยเฉพาะตัวเลขทางเศรษฐกิจ แต่ในขณะเดียวกัน ก็ก่อให้เกิดปัญหาซึ่งทับถมอย่างต่อเนื่องจนกลายเป็นปัญหาเชิงโครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคม ได้ก่อให้เกิดความเหลื่อมล้ำในการกระจายทุน กระจายความเจริญและผลประโยชน์จากการพัฒนา และกระจายรายได้ระหว่างกลุ่มคนและในเชิงพื้นที่ รวมทั้งเกิดปัญหาทางสังคม ความย่อหย่อนทางศีลธรรม ความเสื่อมถอยของวัฒนธรรมที่ดั่งงามของสังคมไทย ตลอดจนความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม อันนำไปสู่การพัฒนาที่ไม่ยั่งยืน (สภาพพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2549)

ป่าไม้ เป็นทรัพยากรธรรมชาติประเภทหนึ่งที่ได้รับผลกระทบอย่างรุนแรงจากการพัฒนาที่ผ่านมา กล่าวคือ ในช่วงแผนฯ 8 พื้นที่ป่าไม้ถูกทำลายและลดจำนวนลง จาก 171.0 ล้านไร่ หรือร้อยละ 53.3 ของพื้นที่ประเทศ ในปี 2504 เหลือเพียง 81.1 ล้านไร่ หรือ ร้อยละ 25.3 ของพื้นที่ประเทศ ในปี 2541 ซึ่งถือว่าเป็นสัดส่วนที่อยู่ในขั้นเสี่ยงอันตรายต่อการรักษาความสมดุลระบบนิเวศน์ที่ควรมีพื้นที่ป่าไม้ไม่ต่ำกว่า ร้อยละ 40 ของพื้นที่ทั้งหมด (สภาพพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2549)

จากปรากฏการณ์การบุกรุกที่ป่า และจำนวนป่าที่ลดลง ได้เกิดกระแสผลักดันให้มีการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างกว้างขวาง หนึ่งในจำนวนนั้น คือ กระแสการจัดการป่าชุมชนโดยชุมชน เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการ ซึ่งกระแสดังกล่าวได้ส่งผลให้เกิดผลในเชิงรูปธรรม คือ ภาครัฐได้สนับสนุนให้มีการจัดตั้งป่าชุมชนขึ้นทั่วประเทศ ซึ่งจากผลการอนุมัติโครงการปี 2543 ภาคเหนือ มีจำนวนทั้งสิ้น 1,630 หมู่บ้าน 1,541 โครงการ เนื้อที่รวม 673,999 ไร่เศษ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จำนวนทั้งสิ้น 2,740 หมู่บ้าน 2,393 โครงการ เนื้อที่รวม 569,694 ไร่เศษ ภาคกลาง จำนวนทั้งสิ้น 689 หมู่บ้าน 613 โครงการ เนื้อที่รวม 140,218 ไร่เศษ

และภาคใต้ มีจำนวนทั้งสิ้น 514 หมู่บ้าน 509 โครงการ เนื้อที่รวม 62,979 ไร่เศษ เมื่อรวมทั้งประเทศ จึงมี 5,579 หมู่บ้าน 5,056 โครงการ เนื้อที่รวม 1,447,376 ไร่เศษ (สำนักงานจัดการป่าชุมชน กรมป่าไม้.2549) นอกจากการจัดตั้งป่าชุมชนตามแนวทางของรัฐแล้ว ยังมีป่าชุมชนที่เกิดจากชาวบ้านจำนวนไม่น้อยได้ลุกขึ้นมารวมตัวกันเพื่อปกป้องผืนป่าของตน ร่วมมือกันอนุรักษ์และพัฒนาเป็นป่าชุมชน ซึ่งหนึ่งในจำนวนนั้น คือ ป่าชุมชนโคกหินลาด ในเขตพื้นที่จังหวัดมหาสารคาม

ป่าชุมชนโคกหินลาด หรือป่าโคกหินลาดป่าไผ่งาม เป็นป่าที่ตั้งอยู่ในพื้นที่อำเภอเมืองและอำเภอแกลง ครอบคลุมพื้นที่ 5 ตำบล 20 หมู่บ้าน คือ ตำบลหนองปลิง ตำบลโลกก่อ ตำบลบัวคือ ตำบลลodonหวาน อำเภอเมือง และตำบลวังแสง อำเภอแกลง ปัจจุบันมีพื้นที่จำนวน 2,622 ไร่ พัฒนาการที่สะท้อนถึงการเปลี่ยนแปลงของป่าชุมชนแห่งนี้ เริ่มจากยุคดั้งเดิม ชุมชนรอบผืนป่ามีอิสระในการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน ผ่านระบบจารีตประเพณีที่คำนึงถึงความสมดุลของระบบนิเวศของป่า ทำให้ผืนป่ายังคงความอุดมสมบูรณ์เรื่อยมา ต่อมาในปี พ.ศ. 2508 ป่าโคกหินลาดได้ถูกประกาศให้เป็นป่าสงวนแห่งชาติ การจัดการป่าโดยรัฐ เริ่มมีบทบาทมากขึ้น จากเดิมที่ปล่อยให้ชุมชนมีอิสระจัดการกันเอง รัฐและหน่วยงานรัฐก็เริ่มมาเข้าควบคุม กำกับผ่านกฎหมายป่าไม้ ทำให้จารีตประเพณีของชุมชนถูกรบกวน และถูกลดบทบาทความสำคัญลง ประกอบกับในช่วงเวลาดังกล่าว นโยบายรัฐในการส่งเสริมราษฎรปลูกพืชเศรษฐกิจได้ขยายไปทั่วประเทศ การมุ่งส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจทำให้คนในชุมชนรอบผืนป่าและชุมชนใกล้เคียงบุกเบิกพื้นที่เพื่อขยายพื้นที่การเพาะปลูก การตัดไม้ฟันขายเพื่อนำไปค้ำเกลือ รวมถึงการใช้อิทธิพลของข้าราชการและนักการเมืองในการจับจองพื้นที่ป่าแล้วดำเนินการออกเอกสารครอบครองพื้นที่ป่าในภายหลัง นอกจากนั้น กรมป่าไม้ยังได้มอบพื้นที่ให้สำนักงานปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม นำไปจัดสรรให้แก่เกษตรกรผู้ยากจน จำนวน 1,128 ไร่ คงเหลือพื้นที่ป่า 2,622 ไร่ จากเดิมเมื่อปี พ.ศ. 2508 ตามประกาศกฎกระทรวง ฉบับที่ 50 (พ.ศ. 2508) ป่าโคกหินลาดมีพื้นที่ตามแผนที่ท้ายกฎกระทรวงประมาณ 3,750 ไร่

อนึ่ง ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง สถานการณ์การบุกเบิกพื้นที่และการทำลายระบบนิเวศในพื้นที่ป่ายังคงปรากฏให้เห็นในพื้นที่ป่าโคกหินลาดโดยสาเหตุเกิดจากความต้องการใช้ประโยชน์ในเชิงเศรษฐกิจเป็นหลัก จะเห็นได้จากเมื่อปลายปี 2540 กรมป่าไม้โดยศูนย์เพาะชำกล้าไม้ที่ 1 จังหวัดมหาสารคามร่วมกับบริษัทโจก้า (Jica) ได้จัดทำโครงการปลูกป่าสาธิตขึ้น มีการนำเครื่องจักรกลเข้ามาทำการเกรดไถป่าธรรมชาติเดิมทิ้ง จำนวน 700 ไร่ แล้วนำไม้โตเร็ว เช่น ยูคาลิปตัส กระถินณรงค์ กระถินเทพา สัก และต้นตีนเป็ด เข้าไปปลูกแทน ส่งผลให้พืชพันธุ์ สมุนไพร พืชกินได้และสัตว์ป่าถูกทำลายลงอย่างมากมาย นอกจากนั้นยังได้

ทำลายหน้าดินซึ่งเป็นแหล่งกำเนิดเห็ด หลายชนิดนับเป็นการทำลายระบบนิเวศและความสมดุลทางธรรมชาติที่ไม่สามารถประเมินค่าได้ ชาวบ้านในพื้นที่ตำบลดังกล่าวจึงได้รวมตัวกันจัดตั้งองค์กรชุมชนเพื่อการอนุรักษ์ป่าขึ้น โดยใช้ชื่อว่า “กลุ่มอนุรักษ์ป่าชุมชนโคกหินลาด” และสมัครเป็นสมาชิกสมาชิกรวมชาติเกษตรกรภาคอีสาน (สกอ.) มีการชุมนุมเรียกร้องและยื่นข้อเสนอต่อรัฐบาลหลายครั้งในปี 2541 และในปี 2542 เพื่อเป็นการแสดงประชามติคัดค้านโครงการปลูกป่าสาธิตดังกล่าว จนกระทั่งกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ให้ยกเลิกโครงการปลูกป่าสาธิตโคกหินลาด ในปี 2543

อย่างไรก็ตาม การก่อตั้งกลุ่มคัดค้านโครงการปลูกป่าสาธิตโคกหินลาด จนมีคำสั่งยกเลิกโครงการ ทำให้มีผู้เสียผลประโยชน์จากงบประมาณปีละประมาณ 10 ล้านบาททั้งจากข้าราชการและผู้นำท้องถิ่น จนมีการจัดตั้งกลุ่มต่อต้านขึ้น ต่อมานายทองหล่อ ต้นเสดี แกนนำคนสำคัญของกลุ่มอนุรักษ์ชุมชนโคกหินลาดและประธานสมาชิกรวมชาติเกษตรกร จังหวัดมหาสารคาม ได้ถูกลอบยิงจนเสียชีวิตในคืนวันที่ 3 ธันวาคม 2543 (อวยชัย วัฒนา.2548)

การสูญเสียแกนนำคนสำคัญ ไม่ได้ทำให้องค์กรอนุรักษ์ป่าของชาวบ้านล้มสลาย กลับทำให้ชาวบ้านเพิ่มความสามัคคี รักหวงแหนและตระหนักในคุณค่าของป่ามากยิ่งขึ้น ที่สำคัญคือการร่วมพลังในการและเมื่อวันที่ 20 ธันวาคม 2544 การปีโตรเลียมแห่งประเทศไทย ได้คัดเลือกให้ได้รับรางวัลอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมดีเด่น “รางวัลลูกโลกสีเขียว” ครั้งที่ 3 ประจำปี 2544 จากผลงาน 414 แห่ง 66 จังหวัดทั่วประเทศซึ่งเป็นรางวัลพระราชทานจากสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ (จिरภา อุคมมงคล และคณะ.2544)

สภาพปัจจุบัน ป่าชุมชนโคกหินลาด จึงมีสถานะเป็นทั้งป่าสงวนแห่งชาติ 1 ใน 10 แห่งของจังหวัดมหาสารคาม ซึ่งมีการอนุรักษ์และพัฒนาภายใต้แนวคิดแบบสมัยใหม่ที่หน่วยงานของรัฐเป็นผู้รับผิดชอบ ในขณะที่เดียวกัน ก็มีสถานะเป็นป่าชุมชน ที่คนในชุมชนได้รวมตัวเป็นกลุ่มต่อสู้เรียกร้อง โดยใช้ฐานของภูมิปัญญาท้องถิ่น ผ่านกิจกรรมประเพณีที่เป็นระบบคิด ความเชื่อแบบดั้งเดิม จึงเป็นที่สนใจว่า การที่ป่าชุมชนโคกหินลาดมีสองสถานะภายใต้แนวคิดการบริหารจัดการที่ยึดความรู้ที่เป็นคู่ตรงข้าม แต่ก็ยังคงเป็นป่าที่ยังคงความอุดมสมบูรณ์ และเป็นที่พึ่งพิง ของชุมชนในการใช้ประโยชน์ร่วมกัน โดยภาครัฐก็ยังคงมีบทบาทหน้าที่ในการดูแลรักษาผืนป่าแห่งนี้ในลักษณะการสนับสนุนชุมชน สร้างการมีส่วนร่วมมากขึ้น ปรากฏที่ชุมชน กลุ่มอนุรักษ์ป่าชุมชนโคกหินลาด องค์กรปกครองท้องถิ่น และหน่วยงานภาครัฐร่วมกันทำกิจกรรมที่แสดงถึงการอนุรักษ์และพัฒนาป่าแห่งนี้ มีให้เห็นเป็นประจำทุกปี จึงสามารถกล่าวได้ว่า ทุกภาคส่วนมีการบูรณาการหรือผสมผสานความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้ากับความรู้สมัยใหม่ได้อย่างไร มีรูปแบบอย่างไรบ้าง มีเงื่อนไขหรือกลไกที่สำคัญอะไรบ้าง รวมทั้งมีปัญหาคืออุปสรรคมากน้อยเพียงใด

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษา รวบรวม องค์ความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนในการจัดการป่าชุมชน โลกหินลาดเพื่อการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน
2. เพื่อศึกษารูปแบบของการนำเอาองค์ความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นมาบูรณาการหรือ ผสมผสานเข้ากับองค์ความรู้สมัยใหม่ในการจัดการป่าชุมชน โลกหินลาดเพื่อการพัฒนาทรัพยากร ธรรมชาติอย่างยั่งยืน
3. เพื่อศึกษา เงื่อนไขหรือกลไกที่สนับสนุนให้ชุมชน องค์กรชุมชน และหน่วยงานรัฐ นำเอาองค์ความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นมาบูรณาการหรือผสมผสานเข้ากับองค์ความรู้สมัยใหม่ใน การจัดการป่าชุมชน โลกหินลาด เพื่อการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน
4. เพื่อศึกษาปัญหาและอุปสรรคในการนำเอาองค์ความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นมาบูรณา การหรือผสมผสานกับองค์ความรู้สมัยใหม่ในการจัดการป่าชุมชน โลกหินลาด เพื่อการพัฒนา ทรัพยากรธรรมชาติที่ยั่งยืน

ขอบเขตของการวิจัย

การศึกษาวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตการวิจัยไว้ดังนี้

1. ขอบเขตด้านยุทธศาสตร์ คือ สอดคล้องกับยุทธศาสตร์ของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและ สังคมแห่งชาติฉบับที่ 10 จำนวน 2 ยุทธศาสตร์หลักคือ

1.1 ยุทธศาสตร์การพัฒนามาตรฐานความหลากหลายทางชีวภาพและการสร้างความ มั่นคงของฐานทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม ในหัวข้อที่ว่าด้วยการรักษาฐานทรัพยากรและความสมดุล ของระบบนิเวศน์ การสร้างสภาพแวดล้อมที่ดีเพื่อยกระดับคุณภาพชีวิต และการพัฒนาที่ยั่งยืน และการพัฒนาคุณค่าความหลากหลายทางชีวภาพ และภูมิปัญญาท้องถิ่น

1.2 ยุทธศาสตร์การสร้างเสริมความเข้มแข็งของชุมชนและสังคมให้เป็นรากฐานที่มั่นคง ของประเทศ ในหัวข้อที่ว่าด้วยการเสริมสร้างศักยภาพของชุมชนในการอยู่ร่วมกันกับ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสันติและเกื้อกูล

2. ขอบเขตด้านพื้นที่ คือ ป่าชุมชนโลกหินลาด ต.หนองปลิง อ.เมือง จ. มหาสารคาม ซึ่ง ครอบคลุม 2 อำเภอ 5 ตำบล 20 หมู่บ้าน

3. ขอบเขตด้านระยะเวลา คือ 1 ตุลาคม 2550 – 30 กันยายน 2551

4. ขอบเขตด้านเนื้อหา คือ ศึกษาประวัติความเป็นมา พัฒนาการ และรูปแบบการจัดการ ป่าโลกหินลาด ศึกษาเพื่อรวบรวมองค์ความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนที่นำมาใช้ในการ จัดการป่าชุมชน โลกหินลาด ศึกษารูปแบบ หรือกิจกรรมในการอนุรักษ์และพัฒนาป่าชุมชน

โลกหินลาด ที่สะท้อนถึงการบูรณาการหรือผสมผสานระหว่างองค์ความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น กับองค์ความรู้สมัยใหม่ ศึกษาเงื่อนไข หรือกลไกสำคัญที่ทำให้ชุมชนนำเอาองค์ความรู้ที่เป็น ภูมิปัญญาท้องถิ่นมาบูรณาการหรือผสมผสานเข้ากับองค์ความรู้สมัยใหม่ เพื่อใช้ในการในการ อนุรักษ์ และพัฒนาป่าชุมชน โลกหินลาด และศึกษาถึงปัญหาอุปสรรคที่เกิดขึ้นจากการนำเอาองค์ ความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นมาบูรณาการเข้ากับองค์ความรู้สมัยใหม่เพื่อใช้ในการในการอนุรักษ์ และพัฒนาป่าชุมชน โลกหินลาด

5. ขอบเขตด้านประชากร คือ กลุ่มเป้าหมายในระดับชุมชน ประกอบด้วย ผู้นำชุมชน ผู้รู้ ผู้ทรงภูมิปัญญาในท้องถิ่น พระสงฆ์ ครู ประชาชน และกลุ่มเป้าหมายในระดับกลุ่มหรือ องค์กร ประกอบด้วย องค์การบริหารส่วนตำบล กลุ่มอนุรักษ์ป่าชุมชน โลกหินลาด

นิยามศัพท์เฉพาะ

การบูรณาการ Integration หมายถึง การนำความรู้ ความสามารถ และประสบการณ์ที่มี อยู่ มาเชื่อมโยงกัน เพื่อให้เกิดสิ่งใหม่ที่มีพื้นฐานมาจากความหลากหลาย แต่ก็ยังเป็นอันหนึ่งอันเดียว ในเวลาเดียวกัน และความหลากหลายนั้นสามารถนำไปสู่สิ่งที่ดีกว่า

ภูมิปัญญา (wisdom) หมายถึง ความรู้ ความเชื่อ ประสบการณ์ และความสามารถในการ แก้ไขปัญหาของชุมชนที่มีอยู่ และสามารถนำมาใช้ได้อย่างเหมาะสมในสถานการณ์ปัจจุบัน

ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง องค์ความรู้หรือความรู้ของคนในท้องถิ่นที่เกิดจากการเรียนรู้ ประสบการณ์ สังคม สืบทอดกันมา โดยแสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติโดยผ่านกระบวนการทางจารีตประเพณี ระบบความเชื่อ และ พิธีกรรมต่าง ๆ

ความรู้สมัยใหม่ หมายถึง ความรู้ที่อิงอาศัยวิทยาศาสตร์เป็นฐาน โดยเชื่อว่าเป็นความรู้ที่ ผ่านการพิสูจน์ทดลองในเชิงประจักษ์

ภูมิปัญญาบูรณาการ หมายถึง การผสมผสานความรู้ท้องถิ่นกับความรู้สมัยใหม่ เพื่อ นำมาใช้ประโยชน์ในการจัดการป่าชุมชน โลกหินลาด

การจัดการป่าชุมชน หมายถึง การรวมตัวกันของประชาชนในระบบนิเวศหนึ่งเพื่อร่วมกัน อนุรักษ์ และใช้ประโยชน์ร่วมกัน โดยคำนึงถึงความหลากหลายทางชีวภาพ และความยั่งยืนของป่า ในที่นี้ หมายถึง การรวมตัวกันของประชาชนในพื้นที่ 2 อำเภอ 5 ตำบล 20 หมู่บ้าน ภายใต้กลุ่ม อนุรักษ์ป่าชุมชน โลกหินลาด

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ได้องค์ความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาบูรณาการด้านการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน
2. ได้รูปแบบที่สะท้อนถึงการบูรณาการหรือการผสมผสานองค์ความรู้ท้องถิ่นหรือภูมิปัญญาท้องถิ่นกับองค์ความรู้สมัยใหม่ซึ่งเป็นการหาจุดร่วมระหว่างองค์ความรู้ทั้งสอง
3. ทำให้ทราบเงื่อนไขหรือกลไกที่สำคัญที่เกี่ยวข้องกับการนำเอาความรู้ดั้งเดิมหรือที่เรียกว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นมาบูรณาการ หรือผสมผสาน สามารถเชื่อมโยงสิ่งเก่ากับสิ่งใหม่ได้อย่างเหมาะสมและสอดคล้องกับสภาพที่เปลี่ยนแปลงไป
4. ได้ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายแก่องค์กรปกครองท้องถิ่น และจังหวัดมหาสารคามในการส่งเสริมสนับสนุนการจัดการป่าชุมชนในเชิงบูรณาการความรู้ดั้งเดิมกับความรู้สมัยใหม่ได้อย่างเหมาะสม อันจะนำไปสู่การพัฒนาป่าชุมชนได้อย่างยั่งยืน

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY